

УДК 821.161.2-3.09

ПРОБЛЕМИ НАРАТОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ МЕМУАРНО-АВТОБІОГРАФІЧНИХ ЖАНРІВ

Оздемір О.В.

Рівненський державний гуманітарний університет

У статті окреслено основні напрямки дослідження мемуарно-автобіографічних жанрів на основі аналізу науково-критичних матеріалів. Зосереджено увагу на ключових дискусійних питаннях літературознавства, що стосуються автобіографізму у літературі. Охарактеризовано поняття «autofiktion». Накреслено перспективи подальшого розвитку наратологічного аналізу літератури non-fiction.

Ключові слова: література non-fiction, наратологічний аналіз, автобіографія, автофікшн.

У літературному процесі зафіксовано два етапи активізації зразків non-fiction – на початку ХХ ст. внаслідок кризи традиційного романного жанру і зростання ролі есеїстики та на межі ХХ – ХХІ ст., коли, на думку Ж.-Ф. Ліютара, криза цінностей та ідеалів поєднується з недовірою до метанаративів, за якими приховано вигадку. Це пов'язане також із відмовою постмодерну від ілюзії щодо можливості цілісного вираження сутності буття, заміною метанарації різноманітним «фрагментарним досвідом» [2, с. 9].

Саме тому кінець ХХ і початок ХХІ ст. позначені підсиленням документалізації художніх творів та стрімким зростанням інтересу до літератури non-fiction.

Виділяють такі найбільш поширені в сучасному літературному процесі модифікації роману на основі переосмислення жанрів non-fiction: роман-щоденник, роман-сповідь, епістолярний роман, роман-есе, автобіографічний роман, псевдоавтобіографічний роман, біографічний роман, мемуарний роман, роман-травелог та ін.

Існує чимало робіт, присвячених дослідженням літератури non-fiction таких науковців як Ю. Батлер, Дж. Скотт, Р. Фелскі, Л. Торрес, А. Голдмен, М. Мейсон. Зокрема, поширення набуває дискурсивний аналіз жанру автобіографії з урахуванням гендерних і етно-національних особливостей автобіографічного письма, поживляється інтерес дослідників до літератури non-fiction і в аспекті постколоніальних студій: учені розглядають твори письменників окремої нації та раси тощо.

Актуальні в сучасному літературознавстві й дослідження культурно-історичного характеру, як, наприклад, про особливості побутового й духовного життя, відображені в щоденниках, листах, мемуарах і домашніх книгах жінок вікторіанського періоду [3, с. 31-32].

У сучасному українському та російському літературознавстві так само зростає інтерес до літератури non-fiction, хоча для її визначення вживаються різні терміни – «література non-fiction», «документалістика», «література факту», «фактографія». Ідеться найчастіше про специфіку окремих жанрів, наприклад, жанру щоденника (О. Єгоров, М. Михеев, Л. Остапенко, К. Танчин, А. Кочетов, Н. Момот). Спробу ширшого окреслення документалістики та її жанрів бачимо в праці О. Галича «Українська документалістика на зламі тисячоліть: специфіка, генеза, перспективи» (2001). Виокремлюється проблемне коло тем, пов'язаних із гендерними аспекта-

ми автодокументалістики (І. Савкіна «Розмови із дзеркалом і Задзеркаллям: Автодокументальні жіночі тексти в російській літературі першої половини ХІХ століття» (2007)).

Тож, попри те, що теоретична парадигма досліджень цих текстів у західному літературознавстві на сьогодні вже досить розгалужена, в українському літературознавстві досі бракує праць, у яких жанри літератури non-fiction осмислювалися б у різних теоретичних парадигмах – соціологічній, герменевтичній, психоаналітичній, гендерній тощо [2, с. 9].

У даній розвідці ми спробуємо зосередити увагу на висвітленні актуальної проблеми пов'язаної із наратологічним аналізом текстів non-fiction, оскільки его-нарративна форма або форма автобіографічної оповіді, де «Я»-оповідь співвідноситься з автобіографічним контекстом або ж створює ілюзію автобіографічної рівності автор – герой – оповідач, останнім часом стала доволі поширеною формою авторської об'єктивації (С. Андрухович «Сьомга», І. Роздобудько «Переформулювання», М. Кідрук «Любов і піраньї», «Французький роман» Ф. Бегбедера та ін.). Це форма, що за висловом Ю. Крістевої, дає можливість стати «промовляючим суб'єктом», бо «суб'єкта та значення немає, вони утворюються у дискурсивній діяльності» [14].

Одним із завдань буде окреслення основних акцентів дослідження мемуарно-автобіографічних жанрів на основі аналізу науково-критичних матеріалів. З'ясуємо ключові дискусійні питання, що стосуються автобіографізму та перспектив розвитку його аналізу. Торкнемось також характеристики поняття «autofiktion».

Ведучи мову про методологічні шляхи дослідження літератури non-fiction, одразу звернемо увагу на те, що позиція наратологічного аналізу тексту з точки зору його оповідної організації становить певну новацію у випадку дослідження оповідної організації текстів (це стосується як вітчизняного, так і закордонного літературознавства) non-fiction, що поки перебуває на літературознавчому маргінесі порівняно з текстами fiction. На це вказує ще Ж. Женетт, відмічаючи, що наратологія «повинна займатись усіма видами оповіді, і фікціональними, і нефікціональними. Проте неможливо не помітити, що до цього часу <...> приділяли майже виключну увагу побудові та предмету однієї лише фікціональної оповіді» [5, с. 385].

Зауваження французького науковця є актуальними й відносно вітчизняного літературоз-

навства, оскільки тут відсутні цілісні дослідження оповідної структури нефікціональних текстів, котрі окреслили б магістральні тенденції цієї галузі літератури з урахуванням творчого досвіду різних авторів.

Зумовлено це значною мірою тим, що наукове осмислення автобіографії, порівняно з іншими об'єктами філологічних досліджень, почалось доволі пізно.

Критична артикуляція автодокументальних жанрів у західному літературознавстві знаменується на початку ХХ ст. появою монографій Г. Міша та А. Барр, а «справжній» науковий інтерес до цих жанрів (записок, спогадів, щоденників) виник у Європі наприкінці 50-х – 60-х років ХХ ст. Ключовою проблемою тогочасного літературознавства в цій галузі було визначення меж та особливостей автодокументальних жанрів. Проте в другій половині 50-х – 70-тих рр. на Заході з'являється ряд праць, що змінюють дослідницький вектор вивчення автобіографії в напрямку, за висловом Дж. Олні, від «bio» до «auto» [14, с. 20], а дещо пізніше, завдяки працям Ж. Гусдорфа, Р. Паскаля, Е. Брасс, Ф. Лежена (останній настільки розширив межі дослідження проблеми, що у 2000 році видав працю «Любий екране», яку присвятив щоденникам, котрі ведуть пересічні люди в мережі Інтернет) та ін. – до «graphy».

Зазначимо, що великий вплив на розвиток нового етапу вивчення автодокументальних жанрів та визначення жанру автобіографії зокрема, мала стаття французького критика Ж. Гусдорфа «Умови та кордони автобіографії». Науковець уважає, що автобіографія виникає внаслідок самоусвідомлення особистості та відчуття нею цінності власної індивідуальності й особистого досвіду. Автобіографія, на відміну від щоденника, на думку Ж. Гусдорфа, «вимагає від людини створити дистанцію по відношенню до себе для того, щоб реконструювати себе у фокусі спеціальної єдності та ідентичності крізь час» [11, с. 35].

У російському літературознавстві наукові основи вивчення мемуарно-автобіографічної прози були закладені у працях М. М. Бахтіна, Л. Я. Гінзбург, Б. М. Ейхенбаума.

Попри певні відмінності в акцентах дослідження мемуарно-автобіографічних жанрів західних та радянських науковців, усе ж можна виділити одразу кілька жваво обговорюваних питань у цій галузі:

- по-перше, до художньої (fiktion) чи документальної (nonfiktion) літератури слід віднести автобіографію (мемуарно-автобіографічну літературу, автодокументальні жанри), тобто з'ясувати співвідношення документальності (фактичності) та вимислу (фікційності) в текстах такого роду;

- питання достовірності або референціальності (під «референціальністю» (від refer – мати ставлення до об'єкта) розуміють співвіднесеність тексту, текстової реальності із життям, тобто позатекстовою реальністю) суб'єкта (автора, наратора/-ів, протагоніста/-ів) в мемуарно-автобіографічній оповіді;

- проблема свідомості, структурованості, єдності, цілісності/нецілісності образу «Я»;

- проблема наративності, іншими словами – хронології: чи пов'язана в мемуарно-автобіогра-

фічних текстах репрезентація «Я» з ідеєю становлення та розвитку й чи послідовна, зв'язна розповідь про життя є «правильною» формою автобіографії;

- проблема адресата, читача, «контракту з читачем» [8].

У сучасному англomовному літературознавстві в працях М. Блейзінга, Дж. Брюнера, Л. Маркус, М. Шерінгема, У. Шпенгемана та ін. автобіографія розглядається не лише як жанр, а й як соціальний феномен, психологічна діяльність індивіда тощо.

Одним із пріоритетних та перспективних напрямків французького літературознавства останньої третини ХХ сторіччя було теоретичне осмислення проблем, пов'язаних із жанровою специфікою мемуарно-автобіографічної літератури (праці Ж. Бореля, П. Буасдорфа, Ж. Гусдорфа, Ф. Лежена, Ж. Лекарма, Ж. Старобінські та ін.).

Що ж до сучасного вітчизняного літературознавства, то тут маємо висвітлення окремих питань поетики жанру української автобіографічної прози в розвідках О. Галича, К. Волинського, В. Саєнко. Предметом розгляду дослідників стають автобіографічні елементи у творах окремих письменників (Н. Філяніна [10]); автобіографізм як складник літературного твору (Т. Тебешевська-Качак [9], Н. Манюх [6]); автобіографічність як проблема ідентифікації (С. Маценка [7]); автобіографічний синерген, котрий акумулює основні біографічні відомості стосовно життєдіяльності автора (К. Дуб [1]); авторефлексивність художнього тексту (О. Вертипорох [4]) та ін.

Проте праць, у яких ішлося б про систему критеріїв ідентифікації та розмежування жанрів автобіографічної прози на основі аналізу поетики української літератури ще немає.

До дослідження проблем автобіографії останнім часом долучаються й представники інших наукових галузей: філософської антропології, котра в центр уваги ставить проблему самоідентифікації особистості в автобіографічному дискурсі в контексті взаємин «Я» з «Іншим» (Л. М. Баткін, Ю. Н. Зарецький, А. І. Магун, В. А. Подорога та ін.), психології, що досліджує проблеми конструювання автобіографічного наративу (Ж. Брюнер, Дж. Комбс, М. Ф. Румянцева, Є. Є. Сапогова, Дж. Хілман та ін.) тощо.

Проблеми наратології, котрі могли б суттєво розширити дослідницькі межі автогінопрози (автобіографічна жіноча проза), ґрунтовно вивчають сьогочасні польські (К. Бартошинський, М. Індик, Я. Славінський, М. Ясінська та ін.) й російські (І. Силантьєв, Н. Тамарченко, В. Тюпа, В. Шміт) літературознавці. Останнім часом з'являються монографії й дисертації українських літературознавців, присвячені проблемі наратології, зокрема Оксани Веретюк («Візія України в сучаснім польським та українським романі», 1998), Вікторії Сірук («Наративні структури в українській новелістиці 80-90-х років ХХ ст. (типологія та внутрішньотекстові моделі)», 2003), Оксани Капленко («Наративні структури в українській авангардній прозі 20-х років ХХ століття», 2005).

Однак, попри значну активізацію літературознавчого інтересу до проблем автобіографічної літератури, проблем наратологічного аналізу лі-

тератури non-fiction, незважаючи на появу численних досліджень, дискусійними залишаються питання, що стосуються автобіографізму: починаючи від жанрово-видової приналежності автобіографічної літератури й закінчуючи самим визначенням поняття «автобіографізм», а також визначенням шляхів аналізу таких текстів.

Під впливом постструктуралістських і деконструктивістських ідей, що активно поширювались у 70-80-х р. ХХ ст. (пізній Р. Барт, Ж. Дерріда, Ю. Крістева, Ж. Лакан, М. Фуко), та розуміння неможливості розкриття автобіографічними текстами усієї «правди про себе» відбулося переміщення інтересу з «bio» та «auto» до «graphy», що переорієнтувало традиційні погляди науковців з площини відповідності викладених фактів дійсності, тотожності / нетотожності між автобіографічною нарацією та її референтом у позатекстовій реальності в спектр поля питань, пов'язаних із риторичним оформленням цієї нарації, й спричинило виникнення поняття «автофікціоналізація».

Навколо концепції автофікції (autofiction – з гр. autos – «я»; фр. fiction – «вигадка») у зарубіжному літературознавстві (зокрема французькому) дискусії точаться вже майже тридцять років, на відміну від вітчизняних літературознавчих кіл, котрі поки оминали активну розробку цієї проблеми.

Поняття «автофікція» запропоноване в 1977 році С. Дубровським як визначення жанрового статусу свого роману «Fils» («Син»). У наш

час термін досить активно застосовується до творів, котрі раніше визначались як автобіографії та автобіографічні романи. Існує три, зафіксовані у Dictionnaire International des Termes Littéraires [12] визначення цієї категорії. У вузькому значенні автофікцію розуміють як «прогнозування самого себе у вигаданому, фікціональному світі, де автор міг би опинитись, але не знаходився в дійсності» [12]. У широкому сенсі автофікцією стали називати будь-який автобіографічний роман. Та відповідно до визначення самого С. Дубровського, автофікція – «оповідь, характеристики якої відповідають характеристикам автобіографії, котра водночас проголошує свою тотожність із романом, визнаючи, що включає в себе реальні елементи у поєднанні з уявними, вигаданими, поєднує знаки автобіографічного зобов'язання та «чисті» романні стратегії» [12].

Незважаючи на численні суперечки та сумніви стосовно необхідності поняття «autofiction», уважаємо, що воно все ж дозволяє вирішити ряд проблем, пов'язаних із жанровою типологією автобіографічної літератури. Будучи особливим модусом письма, що існує в полі інтерференції мемуарно-автобіографічної та власне романної, фікціональної жанрових систем, термін «автофікція» дає можливість жанрово позиціонувати ті твори автобіографічного характеру, статус котрих раніше був не визначеним, розмитим та нестабільним у рамках мемуарно-автобіографічної літератури. Тим паче, у наш час, коли активно продовжують з'являтися художньо-автобіографічні тексти.

Список літератури:

1. Дуб К. Автобіографічний синерген / К. Дуб // Слово і Час. – 2001. – № 4. – С. 15-23.
2. Варикаша М. М. Гендерний дискурс у літературі non-fiction (на матеріалі щоденників письменників першої половини ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. – 10.01.06 – теорія літератури / М. М. Варикаша; Київ – 2009 – 19 с.
3. Варикаша М. М. Література non-fiction: поміж фактом і вигадкою / М. М. Варикаша // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство: міжвуз. зб. наук. ст. / відп. ред. В. А. Зарва. – Бердянськ: БДПУ, 2010. – Вип. ХХІІІ. – Ч. ІІІ. – С. 28-39.
4. Вертипорох О. В. Авторефлексивний текст Євгена Пашковського як явище українського постмодернізму: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01 «Українська література» / О. В. Вертипорох; НАН України Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. – К., 2007. – 20 с.
5. Женетт Ж. Вымысел и слог [Электронный ресурс] / Женетт Ж. // Фигуры: [в 2 т.]. Т. 2 / Женетт Ж. – М., 1998. – 944 с. – Режим доступа: <http://yanko.lib.ru/books/lit/jennet-figuru-1-2-1998-l.pdf> – Загл. с экрана.
6. Манюх Н. Автобіографізм як особливість характеротворення у прозі Володимира Дрозда / Н. Манюх // Слово і Час. – 2008. – № 5. – С. 81-87.
7. Маценка С. Автобіографічність як проблема ідентифікації у творчості Крісти Вольф / С. Маценка // Слово і Час. – 2006. – № 10. – С. 68-75.
8. Савкина И. Л. «Пищу себя...» Автодокументальные женские тексты в русской литературе первой половины XIX века / И. Л. Савкина. – Tampere: University of Tampere, 2001. – 360 с.
9. Тебешевська-Качак Т. Б. Художні особливості жіночої прози 80-90-х років ХХ ст.: монографія / Т. Б. Тебешевська-Качак. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2009. – 192 с.
10. Філяніна Н. Автобіографічний елемент у творчості А. О. Григор'єва: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.02 «Російська література» / Н. М. Філяніна; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 2005. – 18 с.
11. Gusdorf G. Conditions and Limits of Autobiography / G. Gusdorf // Autobiography: Essays Theoretical and Critical / ed. by James Olney. – Princeton; New Jersey, 1980. – P. 28-48.
12. International des Termes Littéraires. Mode Article AUTOFICTION [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.ditl.info/arttest/art7628.php> – Title from the screen.
13. Kristeva J. La revolution du langage poetique / J. Kristeva. – Paris: Edition de Seuil. 1974. – 646 p.
14. Olney J. Autobiography and the Cultural Moment: A Thematic, Historical and Bibliographical Introduction / J. Olney // Autobiography: Essays Theoretical and Critical / ed. by James Olney. – Princeton; New Jersey, 1980. – P. 3-27.

Оздемир О.В.

Ровенский государственный гуманитарный университет

ПРОБЛЕМЫ НАРРАТОЛОГИЧЕСКОГО АНАЛИЗА МЕМУАРНО-АВТОБИОГРАФИЧЕСКИХ ЖАНРОВ

Аннотация

В статье очерчены основные направления исследования мемуарно-автобиографических жанров на основе анализа научно-критических материалов. Сосредоточено внимание на ключевых дискуссионных вопросах литературоведения, которые касаются автобиографизма в литературе. Охарактеризовано понятие «autofiktion». Начерчены перспективы дальнейшего развития нарратологического анализа литературы non-fiction.

Ключевые слова: литература non-fiction, нарратологический анализ, автобиография, автофикшн.

Ozdemir O.V.

Rivne State University of the Humanities

PROBLEM OF NARRATOLOGICAL ANALYSIS OF MEMOIR AND AUTOBIOGRAPHICAL GENRES

Summary

The main research directions of memoir and autobiographical genres on the basis of scientific-critical materials' analysis are outlined in the present article. The article focuses on the key controversial issues of literary science relating to autobiographism in literature. The concept «autofiktion» was characterized; and the prospects for further development of narratological analysis of non-fiction literature are outlined.

Keywords: nonfiction literature (non-fiction), narrative analysis, autobiography, autofiction.